

MUAMMA

rin nasıl yapılacağına dair çeşitli eserler kaleme alınmıştır.

Genellikle şiirde görülen, şairlerin lafız temelinde bazı ipuçları vererek isimleri gizledikleri edebî muamma türünün Arap edebiyatında ilk örnekleri Kâdî el-Fâzıl, İmâdüddin el-İsfahânî, Selâhaddin es-Safedî gibi şair ve ediplerde görülür. Bunlardan önce de bir şeyin nitelikleri zikredilerek kendisinin sorulması esasına dayanan uygulamalara (lugaz) dair metinlere rastlanmaktadır. Bunlarda sorulan isimde nokta değişikliğinin yapılması (tas-hîf) ve tersten okunması (kalb) durumlarında kelimenin ne anlama geldiği, harflerinin sayısı ile tekil veya çoğulu ve benzeri şeylere dair lafzî ipuçları verilmektedir. İbn Uneyn'in "mişmiş" ve "simsim" (*Divân*, s. 149, 178), Endülüslü şair İbnü'l-Ceyyâb'ın "doğan, karınca, balık" (Makkarî, V, 451-454) lugazları, tabip İmâdüddin ed-Düneysirî'nin "Osman" ismi hakkındaki lugazı (İbn Ebû Usaybia, II, 271) bu türdendir. İlk örnekleri lugaz kapsamında görülen muamma sonraki asırlarda müstakil bir edebî tür haline gelmiştir.

Arap edebiyatında edebî muammanın teorisine dair X. (XVI.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan eserler arasında şu çalışmaları zikretmek mümkündür: Radıyyüddin İbnü'l-Hanbelî, *Kenzü men hâcâ ve 'ammâ fi'l-eḥâcî ve'l-mu'ammâ* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2746); Kutbüddin el-Mekkî en-Nehrevâfî, *Kenzü'l-esmâ' fi keşî'l-mu'ammâ* (Süleymaniye Ktp., Hafîd Efendi, nr. 296); İbnü'l-Bekkâ el-Belhî, *et-Tırâzü'l-esmâ' alâ Kenzi'l-esmâ'* (Zâhiriyye Ktp., nr. 7677) ve *Risâle fi'l-mu'ammâ* (Zâhiriyye Ktp., nr. 6257); Bahâeddin el-Âmilî, *Risâle fi 'ameli'l-mu'ammeyât ve'l-elğâz* (Bağdat Evkaf Ktp., nr. 5486/3); Selâhaddin b. Muhammed el-Kûrânî, *Nûru mişbâhi'd-deyâcî fi'l-mu'ammâ ve'l-eḥâcî* (Zâhiriyye Ktp., nr. 6257); Muhammed Murtaşâ ez-Zebidî, *Risâle fi uşûli'l-mu'ammâ*; Muhammed b. Ahmed el-Hanefî es-Semerkandî, *İzâhu'l-kavâ'id fi 'ilmi'l-mu'ammâ* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2077, vr. 172-178; Şehid Ali Paşa, nr. 1991, vr. 66-72); İbrâhim b. İsâ el-Havrânî, *Cilâ'ü'd-deyâcî fi'l-mu'ammeyât ve'l-elğâz ve'l-eḥâcî* (Dimaşk 1882). Muammanın gerek tertibinde gerekse çözümünde tahsil, tekmil, teshîl ve tezyîl olarak anılan dört işlemle bunların kısimlarına dair teorik bilgiler, bu eserlerin yanı sıra Fars ve Türk edebiyatlarında da genellikle benzer şekillerde ele alınmıştır.

Beyan ilminde maksadın açıklıkla dile getirilmesi, muammada ise kapalı biçimde anlatılması amaçlanır. Muamma bir beyan mahareti niteliği taşıdığı için beyan ilmüne tâbi bir disiplin olarak kabul edilmiştir. Muammalar, usulünûn bilenlerle zekâ ve seri intikal sahipleri tarafından çözülmek üzere yazılır. Bu bakımdan toplumun ortak zekâsına ve örfüne uygun biçimde düzenlenir. Hiçbir şekilde çözülemeyen muammaların edebî değeri yoktur. Muammanın bedî ilmiyle ilgili tarafı şiirde edebî bir sanat olarak icra edilmesidir. Arap edebiyatı tarihinde lugaz ve muamma yazarları daha çok ikinci sınıf şairlerle edipler ve entelektüel kesim arasından çıkmıştır. Lugazda Arap şairleri üstün olmakla birlikte en güzel muamma örnekleri Fars şairleri tarafından verilmiştir (Siddîk Hasan Han, II, 513).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "amy" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1082-1084; Muhammed Merâyâtî v.dğr., *'İlmü't-ta'miye ve istihrâcü'l-mu'ammâ inde'l-'Arab*, Dimaşk 1407-17/1987-97, I, 3-89, 94-104, ayrıca bk. tür.yer.; II, 11-62, ayrıca bk. tür.yer.; Ya'kûb b. İshak el-Kindî, *Risâle fi'stihrâcî'l-mu'ammâ* (a.e. içinde), I, 94-97, 105-138, 201-210, 213-259 (metin); İbn Adlân, *el-Mü'ellef li'l-Meliki'l-Eşref* (a.e. içinde), I, 98-99, 139-155, 261-264, 267-307; İbnü'd-Düreyhim, *Miftâhu'l-künûz fi izâhi'l-mermûz* (a.e. içinde), I, 100-104, 157-197, 309-317, 321-365; *el-Makâletü'l-ülâ et-terâcimü's-sehle* (a.e. içinde), II, 68-78; İbn Vehb, *Risâle fi't-ta'miye* (a.e. içinde), II, 84-119; İbn Düneynîr, *Maḳâsîdü'l-fuşûli'l-mütercime 'an halli't-terceme* (a.e. içinde), II, 123-232, 234-290; İbn Tabâtabâ, *Risâle fi'stihrâcî'l-mu'ammâ* (a.e. içinde), II, 293-321; Muhammed b. Hasan el-Cürhümî, *Min Kitâbi'l-Cürhümü fi'stihrâcî'l-mu'ammâ mine's-ş-ş'ir* (a.e. içinde), II, 357-361, 381-383; a.mlf., *Risâle fi ta'miyeti'n-neşr* (a.e. içinde), II, 361-380, 383-390; İbn Düreyd, *Kitâbü'l-Melâhin* (nşr. İbrâhim Eftaeyyîş el-Cezâirî), Küveyt 1400/1980, s. 3 vd.; Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, s. 186-187; Ebû Ali el-Kâfî, *el-Emâlî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-hikme), I, 6-7; Hamza el-İsfahânî, *et-Tenbih 'alâ hudûsi't-tašhîf* (nşr. M. Es'ad Tales), Beyrut 1412/1992, s. 188-203; Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânü'l-me'ânî*, Kahire 1352, II, 208-214; İbn Sînâ, *Esbâbü hudûsi'l-hurûf* (nşr. M. Hasan et-Tayyân – Yahyâ Mîr Alem), Dimaşk 1403/1983, s. 83-85, 126; İbn Uneyn, *Divân* (nşr. Halîl Merdem Bek), Dimaşk 1356/1937, s. 149, 178; İbn Ebû Usaybia, *'Üyûnünü'l-enbâ*, Kahire 1300, II, 271; İbn Nübâte, *Serhu'l-uyûn*, Kahire 1305, s. 147-150; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IX, 229-248; Makkarî, *Nefhu't-ṭib*, V, 451-454; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Dimaşk 1978, II, 513; D. Kahn, *The Code Breakers*, New York 1979, s. 71-93, 126-150, ayrıca bk. tür.yer.; Abdülhâdî et-Tâzî, *er-Rumûzü's-sirriyye fi'l-mürâselâti'l-Mağribiyye 'abre't-târîh*, Rabat 1403/1983, s. 34, 51, ayrıca bk. tür.yer.; M. Faruk Toprak, "Klasik Arap Şiirinde Luğaz", *Nüşa*, sy. 3, Ankara 2001, s. 97-110.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Bir edebiyat türü olarak muamma "şiirde remiz, ima veya işaret yoluyla dolaylı şekilde bir isme delâlet eden söz" diye tanımlanmaktadır. Şiirde bir ismi lafzını örtülü biçimde tarif ederek gizlemeye ta'miye, gizlenen isme muammâ, muammayı söyleyene muammâ-gûy, çözene de muammâ-küşâ denir.

Muamma Arap edebiyatında ortaya çıkmış, Fars kültürüne geçtikten sonra müstakil bir ilim şeklinde ele alınıp kaide-leri tesbit edilmiştir. Bir kısım İran kaynaklarında ilk defa muamma söyleyenin Hz. Ali olduğu ileri sürülmüştür. Bu konuda ilk çalışmayı Şerefeddin Ali Yezdî'nin (ö. 858/1454) yaptığı belirtilmektedir. Onun koyduğu kuralları geliştiren Abdurrahman-ı Câmî'den sonra muamma çok rağbet edilen bir edebî tür haline gelmiş, Mîr Hüseyin b. Muhammed Şirâzî-i Nisâbûrî ile en ileri seviyeye ulaşmıştır (geniş bilgi için bk. Dihhudâ, XIII, 18704-18705).

Genellikle muamma bir beyitle yazılır ve gizlenen isim daha çok ikinci mısradan bulunur. Bir beyitte çoğunlukla bir isim gizlenmekle birlikte birden fazla kelimenin gizlendiği de görülmüştür. Ayrıca muamma tek bir kelimedede olabileceği gibi birden fazla kelimedede uygulanarak tek bir isim de elde edilebilir. Birden fazla beyitle, kıta ve rubâî şekliyle yazılan muammalar da vardır. Muamma yazmak veya çözmek için Arapça ve Farsça bilmenin yanı sıra ebced hesabı, İslâm kültürü, çeşitli inançlar, dil bilgisi, klasik edebiyat alanında da bilgi sahibi olmak gerekir. Ayrıca bir ismin kelimeler arasına gizlenmesinin edebî zevke ters düşmemesi ve gizlenen ismi güçlük de olsa bulmanın mümkün olması lâzımdır. Emrî'nin, "Gül yüzünde koma hatt-ı anberin / Giymesin mâtem libâsın yâsemîn" beyti çözümünü en kolay muamma örneklerindedir. Beyitteki "mâtem" yasa tekabül eder, "yâsemîn" lafzından yas elbisesi yani "y-s" harfleri çıkarılırsa "Emîn" ismi kalır.

Muammanın ne şekilde düzenleneceği ve çözüleceği "amel" adı verilen dört usulle bilinir. Gizlenen ismin harflerini veren usule "amel-i tahsilî", gizlenen isme delâlet etmek üzere bulunan harf ve hecelerin nasıl yan yana getirileceğiyle bunların kaldırılması veya yer değiştirmesini gösteren usule "amel-i tekmilî", muammanın hallini kolaylaştıracak usule "amel-i teshîlî", gizlenen isme hareke, sükûn, şedde verme yollarına da "amel-i tezyîlî" denir. Muammada kelime ve cümlelerin

gösterdiği anlamlarla bunlardan asıl kastedilenler arasındaki ilgi bilinen mecaz ve benzerlik ilgilerinden farklıdır. Bu sebeple muamma ancak başka vasıta ve bilgilerle çözümlenip anlaşılabilir. Bu durum zihnin gizlenen mânaya intikalini zorlaştırır. Bu açıdan muammanın fesâhate aykırı bir ifade tarzı olduğu söylenebilir.

Muammada harflerin sembolik değerlerinden, onların ebced hesabındaki sayısal karşılıklarından ve buna bağlı olarak harflerle günler arasında mevcut ilişkiden (meselâ 1 rakam değerine sahip elif harfinin haftanın ilk [yeşenbih / pazar], bâ harfinin ikinci [düşenbih / pazartesi] gününü göstermesi gibi), on iki burcun her birinin belli harflere ve sayılara işaret etmesinden (meselâ Hamel-sıfır, Sevr-elif/1, Cevzâ-bâ/2 vb.), yedi gezegenin belli harfleri göstermesinden (meselâ kelimenin son harfine göre bunların her birinin son harfi itibarıyla Kamer-ı, Utârid-dâl, Zühre-he ile karşılanır), organlarla aralarındaki şekil benzerlikten (meselâ boy, kad-elif, dehân-mîm, zülf-dâl vb.) yararlanılabilir. Kelimeden harf düşürülecekse “atmak, bırakmak, eksiltmek, başışlamak”; harflerin yerleri değiştirilecekse “tecnîs, tashîf, numûne, nişan, mânend”; harflerin noktaları kaldırılacak veya yerleri değiştirilecekse “hal, ben, dâğ, dâne, gevher”; yazımda birbirine benzeyen harflerden biri diğerinin yerine geçecekse “tavır, resim, nüsha” gibi kelimeler kullanılarak ipuçları verilir. Kelimenin düşürülecek, değiştirilecek harflerinin hangisi olduğunu göstermek üzere ilk harf için “âgâz, alın, başlangıç”; ortadaki harfe işaret için “kalb, orta, miyan, vasat, merkez”; son harfe işaret için “âhir, âkabet, dâmen”; hem ilk hem son harfe işaret için “cânib, taraf, yan”; ilk ve son harflere birlikte işaret için “câme, hil’at, libas” gibi kelimelere yer verilir. Dört harfli kelimelerin harflerini dört unsura benzetmek için de ilk harfe ateş, ikincisine hava, üçüncüsüne su, dördüncü harfe de toprak mizacı atfedilmiştir. Noktalı harflere “güherdâr, hâce”; noktasızlara “müflis, fakir” adları verilir. Fars ve Türk edebiyatlarında muammaları esmâ-i hüsnâ, esmâ-i nebî ve şahıs isimleri üzerine kurulu olanlar şeklinde üç grupta toplamak mümkündür.

Türk edebiyatında ilk muamma söyleyenler Ahmedî (ö. 815/1412) ve Muînî’dir. Anadolu sahasında ilgi görüp yaygınlık kazanmasında İran ve Azerbaycan’dan gelen şairler önemli rol oynamıştır. Kınalızâde Hasan Çelebi, Yavuz Sultan Selim’in

İran seferinden sonra bu ülkeden Anadolu’ya gelen ilim ve sanat erbabı arasında muammada mahir pek çok kişinin bulunduğunu söyler (*Tezkire*, II, 914). Bu hükümdarın muammaya önem vermesinin türün benimsenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Nihânî’nin kendisine her beytinde muamma bulunan bir kaside sunmasından ve Muammâyî mahlaslı bir şairin kendi adına bir muamma risâlesi yazmasından hoşnut kalmış, ona 300 flori ihşanda bulunmuştur (a.g.e., a.y.). Fakat bu şair 700’e yakın muamma söyleyen Emrullah Emrî’nin yetişmesiyle unutulmuştur.

Muamma yazma geleneği XVI. yüzyıldan sonra önemini kaybetmişse de Tanzimat dönemine kadar bir edebî maharet kabul edilmiştir. Cem Sultan, Lâmiî Çelebi, Bâkî, Fuzûlî, Âlî Mustafa Efendi, Nâbî, Nahîfî, Fıtnat Hanım, Sünbülzâde Vehbî muamma söyleyen şairlerden bazılarıdır. Türk edebiyatında muamma söyleyen şairlerin yanı sıra bu sahada yazılan Farsça eserleri tercüme ve şerheden şairler de çıkmıştır. Lâmiî, Mîr Hüseyin Nisâbüri’nin *Esmâ’ü’l-hüsnâ*’sını, Sürûrî Mustafa Efendi, Bihîştî Ramazan Efendi’nin, Nevî de Molla Câmî’nin muammalarını şerhetmiş, Fuzûlî yazdığı muammalardan başka bu konuda bir de risâle kaleme almıştır.

Muamma ile lugazın birleştirildiği manzumelere de rastlanır. Meselâ Nâbî’nin kendi adı için yazmış olduğu, “Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre / İki yokdan ne çıkar fikr edelim bir kerre” beyti gizli de olsa bir soru bulundurduğu için lugaza, bir varlığın kendisi değil de adı kastedildiği için muammaya yakındır. Bu tarz beytlere “muamma ber-târîk-ı lugaz” ismi verilir. Ayrıca tarih düşürmede harflerin ebced karşılığı hadisenin yılı için eksik veya fazla gelince ilâve ve çıkarma yapılmasının yanında muammada görülen diğer usullerin uygulandığı tamamiyeli örnekler de vardır.

Zekâ ve maharet gerektiren muammalar teşbih ve mecaz unsurları açısından zengin malzeme taşıdığı için sanat bakımından ihmal edilemeyecek değerlere sahiptir. Bu sebeple divanların sonunda bu tür manzumelere “muammeyât” başlığı altında yer verilmiş, beğenilenleri mecmualar şeklinde derlenerek bir telif türü oluşturulmuştur. Arapzâde Mehmed Efendi’nin *Mecmûa-i Muammeyât*’i bunlardandır (Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları [Tüyatok], nr. 3647). Âşık edebiyatında

da muamma türü şiirler bulunmaktadır. Bunlar klasik edebiyattakinden farklı olarak “içinde bir kimsenin veya varlığın isminin gizlendiği ve çözüldüğü şiirler” diye tarif edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-’Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, I, 278; Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ’îku’s-sihr fi deka’iki’s-şî’r* (nşr. Saîd-i Nefsî), Tahran 1339, s. 690; *Bedr-i Dilşad’ın Murâd-nâmesi* (haz. Âdem Ceyhan), İstanbul 1997, II, 699; Taşköprizâde, *Meuzûâtü’l-ulûm*, I, 298; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 914; *Keşfü’z-zunûn*, II, 1740; Süleyman Paşa, *Mebâni’l-inşâ*, İstanbul 1289, II, 91; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 181; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmiu’l-edeb*, İstanbul 1308, s. 391; Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul 1936, tür. yer.; Feyzi Halıcı, “Halk Edebiyatında Muamma”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1976, II, 119-132; Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1989, s. 272; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, s. 355; Amil Çelebioğlu – Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, İstanbul 1995, s. 33-46; Mehmet Arslan, *Osmanlı Edebiyatı, Tarih, Kültür Makaleleri*, İstanbul 2000, s. 251; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 261; a.m.f., “Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri”, *TDED*, XXVII (1997), s. 297; Nurettin Albayrak, “Muamma”, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 394-395; Kemal Yavuz, “Nihânî’nin Sultan I. Selim Adına Yazdığı Muammalı Kasidesi ve Çözümü”, *TDED*, XXVIII (1998), s. 547; Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Muamma*, Ankara 2000; K. Edip Kürkçüoğlu, “Fuzûlî’nin Mu’ammâ Risâlesi”, *DTCFD*, VII/1 (1949), s. 61 vd.; Pakalın, II, 551-552; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), XIII, 18704-18705; “Muamma”, *TDEA*, VI, 407-408.

M. A. YEKTA SARAÇ

MUAMMER b. ABBÂD

(معمّر بن عبّاد)

Ebû Amr (Ebû Mu’temir) Muammer
b. Abbâd es-Sülemî
(ö. 215/830)

Basra Mu’tezile ekolünün ileri gelen
âlimlerinden.

İbnü’n-Nedîm, Muammer b. Abbâd’ın Basra’daki Süleym kabilesine mensup bulunduğunu (*el-Fihrist*, s. 207), İbn Hazm ise Benî Süleym’in âzatlî kölesi olduğunu ve Basra’da attarlık yaptığını (*el-Faşl*, V, 59) kaydeder. İbnü’l-Murtazâ’ya göre Mu’tezile’nin altıncı tabaka ricâiindedir (*Tabakâtü’l-Mu’tezile*, s. 54). Öğrenimini Basra’da tamamladı. Başta Osman et-Tavil olmak üzere mezhebin ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Hârûnürreşid devrinde Bağdat’a gitti. Muammer’in Bas-